

Dr. sc. Zvonimir Kuliš¹
Dr. sc. Blanka Šimundić²
Dr. sc. Doris Podrug³

KULTURNI TURIZAM I EKONOMSKI OPORAVAK: PROSTORNA EKONOMETRIJSKA ANALIZA HRVATSKIH REGIJA

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

UDK / UDC: 338:711.4-122 (497.5)

DOI: 10.51650/ezrvs.18.3-4.2

Primljeno / Received: 21/07/2024

Prihvaćeno / Accepted: 03/09/2024

Regionalna ekonomska rezilijentnost definira se kao sposobnost regionalnog gospodarstva da uslijed vanjskih šokova, u što većoj mjeri, zadrži postojeću putanju rasta i razvoja, odnosno da se prilagodi novonastaloj situaciji te da se, u slučaju negativnih posljedica šoka i nemogućnosti zadržavanja prvotnog stanja i trenda kretanja, što prije opravi. Sastoji se od četiri dimenzije, to su: otpornost, oporavak, preusmjerenje te obnova. U fokusu ovog rada jest kratkoročni ekonomski oporavak, nakon vrhunca COVID-19 pandemije. U tu svrhu istražuje se uloga kulturnog turizma u ekonomskom oporavku na uzorku hrvatskih NUTS 3 regija. Polazeći od okvira uspostavljenog u sklopu Horizon 2020 projekta SmartCulTour, korišteni su sljedeći indikatori kulturnog turizma: broj materijalnih i nematerijalnih kulturnih dobara na UNESCO-vim i nacionalnim listama. Dodatno, u prostornom ekonometrijskom modelu uključeni su i indikatori turističke potražnje te drugi značajni faktori ekonomskog oporavka. Rezultati su pokazali da je kulturna baština, kako materijalna, tako i nematerijalna, važan faktor u ekonomskom oporavku hrvatskih regija, a posebno važnu ulogu ima UNESCO kulturna baština. Uz kulturnu baštinu i turistička potražnja se pokazala kao važan faktor bržeg ekonomskog oporavka. Osim izravnih učinaka, u sklopu prostorne ekonometrijske analize utvrđeno je kako bitnu ulogu u ekonomskom oporavku imaju i neizravni učinci, kako kulturne baštine tako i turističke potražnje.

Ključne riječi: kulturni turizam; materijalna i nematerijalna kulturna baština; ekonomski oporavak; prostorna analiza; hrvatske NUTS 3 regije.

¹ Asistent; Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet, Cvite Fiskovića 5, Split, Republika Hrvatska; e-mail: zkulis@efst.hr

² Izvanredna profesorica; Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet, Cvite Fiskovića 5, Split, Republika Hrvatska; e-mail: blans@efst.hr

³ Docentica; Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet, Cvite Fiskovića 5, Split, Republika Hrvatska; e-mail: dpodrug@efst.hr

* Autori Zvonimir Kuliš i Blanka Šimundić ističu potporu Hrvatske zaklade za znanost (HRZZ) u sklopu programa „Projekt razvoja karijera mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti“ (šifra projekta: DOK-2020-01-1864).

1. Uvod

Pojam rezilijentnosti (engl. *resilience*) u upotrebi je od 60-ih godina prošlog stoljeća (Kakderi i Tasopoulou, 2017). Od tada je postao sveprisutan koncept u raznim znanstvenim disciplinama, pogotovo u području ekologije, tehničkih znanosti, psihologije, a u posljednje vrijeme značajno raste intenzitet njegovog istraživanja u društvenim znanostima, uključujući ekonomiju (Faggian i sur., 2018; Kitsos i Bishop, 2018). U kontekstu ekonomskih istraživanja, u središte zanimanja dolazi nakon globalne financijske krize 2008. godine, uz dodatni porast interesa tijekom i nakon pandemije COVID-19, koja je uzrokovala značajne ekonomske poremećaje (Wink, 2021). Poseban je interes usmjeren na istraživanja dimenzija regionalne ekonomske rezilijentnosti te definiranju karakteristika regija koje utječu na iste (Di Pietro i sur., 2021). U tom smislu, u dosadašnjoj literaturi identificirani su brojni faktori koji utječu na ekonomsku rezilijentnost regija, npr. dostignuta razina regionalnog razvoja, kvaliteta institucija, struktura regionalnog gospodarstva i sl. (Muštra i sur., 2017). U posljednje vrijeme do izražaja sve više dolaze istraživanja uloge turizma (Romão, 2020), odnosno kulturnog turizma (Neuts i sur., 2021; Petrić i sur., 2021) u regionalnoj ekonomskoj rezilijentnosti.

Richards i Fernandes (2023) navode da je na početku pandemije COVID-19, u ožujku 2020. godine, kulturni turizam, zajedno s ostalim sektorima turističke industrije i kulturnim sektorom u cjelini, bio sveden gotovo na ništicu. Mjere povezane s pandemijom dovele su do zatvaranja muzeja, kulturnih institucija, lokaliteta svjetske baštine i drugih povijesnih spomenika, kao i do otkazivanja kulturnih aktivnosti (npr. festivali i sajmovi), čime su regije ostale bez ključnih izvora prihoda, a na samom vrhuncu pandemije bilo je zatvoreno preko 90 % kulturnih lokaliteta (Bălan i sur., 2023). Navedeno je imalo dubok utjecaj na gospodarstva europskih regija, osobito onih koje su uvelike ovisne o turizmu, poput mediteranskih regija (Bailey i sur., 2021.). Nadalje, statistički podaci ukazuju na to da je 2020. godina bila godina s najnegativnijom stopom rasta turističkih dolazaka i prihoda u povijesti statističkih mjerenja. Svjetska turistička organizacija (UNWTO, 2022) izvještava kako su turistički dolasci pali na brojku od 400 milijuna (pad od 73 % u odnosu na 2019.). Hrvatska, s najvećim udjelom turizma u BDP-u u Europskoj uniji (EU), bila je značajno pogođena (Krešić i Mikulić, 2020; Statista, 2024). Prema podacima Svjetskog vijeća za putovanje i turizam (WTTC, 2023), doprinos turizma hrvatskom BDP-u smanjio se za 51,1 % u 2020. godini, iako je i dalje činio 13,2 % gospodarstva (računajući direktne, indirektne i inducirane učinke).

Povijesno gledajući, uslijed svjetskih ekonomskih kriza, procikličnost turizma je vidljiva u većoj osjetljivosti na šokove i bržem oporavku od šoka u odnosu na ostale grane svjetskog gospodarstva (Cellini i Cuccia, 2015). Primjerice, globalna financijska kriza koja je zahvatila svijet tijekom 2008. i 2009. godine negativno se odrazila na međunarodne turističke dolasci u 2009. godini (pad od 4 % u odnosu na 2008. godinu), ali već 2010. godine dolazi do snažnog oporavka (rast od gotovo 7 %) u međunarodnim turističkim dolascima, a što je bio brži oporavak u usporedbi sa cjelokupnim gospodarskim oporavkom (UNWTO, 2011). Unatoč neizvjesnostima, turizam je nakon COVID-19 pandemije još jednom pokazao sposobnost brzog oporavka. Prema podacima Zajedničkog istraživačkog centra (JRC, 2023), u EU-u, najjačoj turistički receptivnoj regiji svijeta, turizam je već 2022. godine dosegao razine od 96 % u odnosu na pretpandemijsku godinu, a u Hrvatskoj ta brojka iznosila je gotovo 99 %. Nadalje, prema podacima WTTC-a (2023), u Hrvatskoj je doprinos turizma BDP-u porastao na više

od 18 milijardi USD-a, što predstavlja povećanje od 10,4 % u odnosu na 2019. godinu, pri čemu turizam, ukupno gledajući, čini 25,8 % BDP-a.

Za ukupni oporavak turizma u velikoj mjeri zaslužan je kulturni turizam (UNWTO, 2021). Naramski i sur. (2021.), oslanjajući se na izvješće OECD-a, procijenili su da otprilike 40 % turističkih putovanja u 21. stoljeću uključuje kulturne komponente, pri čemu taj udio raste na 50 % u europskom i američkom turizmu. Jelinčić i Senkić (2017.) navode da je, prije pandemije COVID-19, globalno tržište kulturnog turizma procijenjeno na vrijednost veću od 800 milijardi USD-a. Hrvatska, pogotovo Jadranska Hrvatska, jedna od najposjećenijih regija u EU-u, postala je značajna međunarodna turistička destinacija, cijenjena zbog svog bogatog kulturnog nasljeđa (Šimundić i sur., 2022). Štoviše, u Strategiji razvoja održivog turizma do 2030. godine, istaknuto je kako je 54 % anketiranih turista odabralo kulturnu baštinu kao snažan motiv za posjet Hrvatskoj (Ministarstvo turizma i sporta 2022).

Uzimajući u obzir važnost turizma općenito, kao i kulturnog turizma u Hrvatskoj, cilj ovog istraživanja jest sagledati ulogu kulturnog turizma u ekonomskom oporavku hrvatskih NUTS 3 regija (županijska razina) nakon šoka uzrokovanog COVID-19 pandemijom. Time se doprinosi rijetkim istraživanjima koja se bave temom kulturnog turizma i regionalne ekonomske rezilijentnosti (Muštra i sur., 2023; Petrić i sur., 2021). Naime, prema saznanju autora, ovo je prvo istraživanje koje u vezu dovodi kulturni turizam s regionalnom ekonomskom rezilijentnošću, preciznije fazom ekonomskog oporavka, na uzorku hrvatskih regija. Dodatno, ovim istraživanjem pridonosi se i razvoju nedovoljno zastupljenih istraživanja o regionalnoj ekonomskoj rezilijentnosti u Hrvatskoj općenito (Čupić i Muštra, 2021; Kuliš i sur., 2022). U nastavku rada slijedi pregled literature u sklopu kojeg je obrađen pojam regionalne ekonomske rezilijentnosti, te posebice ekonomskog oporavka koji predstavlja njenu značajnu dimenziju. Slijedi prikaz empirijskih istraživanja koja se bave ulogom turizma općenito, te posebno, kulturnog turizma, u formiranju regionalne ekonomske rezilijentnosti. U trećem poglavlju predstavljena je istraživačka metodologija, podaci, rezultati istraživanja te diskusija. Na samom kraju rada nalaze se zaključna razmatranja.

2. Pregled literature

U području ekonomskih znanosti brojni autori naglašavaju ne samo nejasnu konceptualizaciju pojma ekonomske komponente rezilijentnosti, već i ne postojanje jedinstvena, opće prihvaćene definicije samog pojma (Martin i Sunley, 2015; Modica i Reggiani, 2015). Ipak, u posljednje vrijeme, kako to ističu Sutton i sur. (2023), koji su proveli sveobuhvatni pregled literature radova u području regionalne ekonomske rezilijentnosti, može se reći da je došlo do usuglašenja opće definicije regionalne ekonomske rezilijentnosti. Oni ju definiraju kao sposobnost regionalnih gospodarstava da se odupru, prilagode ili transformiraju u suočavanju s šokovima te se nakon toga oporave kako bi održala ili poboljšala svoju ekonomsku učinkovitost u odnosu na razdoblje prije šoka.

U definiciji ekonomske rezilijentnosti njen važan dio je "šok", odnosno odgovor na pitanje, kako navode Faggian i sur. (2018), "(ekonomska) rezilijentnost u odnosu na što?". Sutton i Arku (2022) objašnjavaju kako vrste šokova mogu biti različite, npr. institucionalni, tehnološki, okolišni itd. Od posebnog interesa su ekonomski šokovi, a koje isti autori definiraju kao poremećaje potražnje u gospodarskim aktivnostima.

Kada se govori o regionalnoj ekonomskoj rezilijentnosti važno je imati na umu njezinu adaptivnu prirodu. Jer, kako objašnjava Martin (2012), za razliku od fizičkih i ekoloških sustava, regionalna ili lokalna ekonomija ne treba biti u ravnoteži. Dovoljno je da se u sklopu regionalnog gospodarstva uspostavi stabilni trend rasta i da se, nakon šoka, vrati na razinu prije vanjskog šoka (ili na razinu na kojoj bi regionalno gospodarstvo bilo u slučaju da nije bilo negativnog utjecaja vanjskog šoka). Prema Martinu (2012) regionalna ekonomska rezilijentnost sastoji se od četiri dimenzije: i) otpornost (odnosi se na osjetljivost regionalnog gospodarstva na vanjske poremećaje, primjerice recesije), ii) oporavak (brzina i doseg oporavka nakon vanjskog poremećaja), iii) preusmjeravanje (u kojoj se mjeri regionalno gospodarstvo izlaže strukturnim promjenama i kako takva promjena utječe na ukupnu regionalnu proizvodnju, zaposlenost i prihode), iv) obnova (podrazumijeva stupanj postignute obnove, tj. obnavljanje putanja razvoja i rasta koju je regionalno gospodarstvo imalo prije vanjskog šoka).

Znanstvena istraživanja, i to ona pretežno kvantitativnog tipa, usmjerena su na izučavanje performansi regionalne ekonomske rezilijentnosti. Takva istraživanja bave se fazama otpornosti i oporavka, a najčešće se u obzir uzimaju promjene u ekonomskim indikatorima. Giacometti i Teräs (2019) ističu da performanse regionalne ekonomske rezilijentnosti izravno ukazuju na stupanj rezilijentnosti određenih regija. No, kako objašnjavaju Sutton i sur. (2023), znanstvenici su na različite načine klasificirali performanse rezilijentnosti regija, ali u srži svih tih klasifikacija regija postoje tri ključna ishoda: oporavljene regije, regije u procesu oporavka ili regije u padu. Faza oporavka se pokazala ključnom u istraživanjima regionalne ekonomske rezilijentnosti. Naglašava se razlika između kratkoročnog i dugoročnog oporavka te nužnost procijene brzine i opsega oporavka nakon vanjskog šoka. Faza oporavka započinje nakon faze otpornosti, odnosno nakon što se dogodio šok i kada regija, temeljem promatranog indikatora, dosegne najnižu vrijednost, nakon čega slijedi proces oporavka (Martin i Sunley, 2020).

U znanstvenim istraživanjima o regionalnoj ekonomskoj rezilijentnosti dominira pitanje zašto su neke regije rezilijentne i brže se oporavljaju nakon šoka od drugih regija. Odgovor, barem djelomično, leži u determinantama koji određuju rezilijentnost, tj. oporavak regija (Kitsos i sur., 2023, Tóth i sur., 2022). Di Caro i Fratesi (2018) navode kako većina determinanti regionalne ekonomske rezilijentnosti pokazuje pravilnosti u vremenu i prostoru, prvenstveno da su rezilijentnije regije u vremenima krize one koje su bile najkompetitivnije prije krize. U dosadašnjoj literaturi kao važne determinante regionalne ekonomske rezilijentnosti prepoznate su: razina regionalnog razvoja (Giankis i Brugemann, 2020), razina regionalne inovativnosti (Muštra i sur., 2020), kvaliteta upravljanja (Ezcurra i Rios, 2019), visokoobrazovani ljudski kapital (Oprea i sur., 2020), pripadnost urbanim ili ruralnim područjima (Faggian i sur., 2018), specijalizacija ili diversifikacija regionalnog gospodarstva (Gianakis i sur., 2024) i brojne druge determinante (Bănică i sur., 2020).

U posljednje vrijeme sve veća se važnost pridaje turizmu kao determinanti regionalne ekonomske rezilijentnosti, te njegovom posebnom obliku, kulturnom turizmu. Romão (2020) je proveo prvo empirijsko istraživanje, na uzorku 55 europskih NUTS 2 regija, koristeći metodu panel analize, u kojem su analizirani međusobni odnosi između turizma, sektorske specijalizacije i regionalnog gospodarskog rasta. Rezultati tog istraživanja pokazali su da turizam (tj. turistička potražnja) pozitivno utječe na regionalni gospodarski rast i rezilijentnost. Empirijska istraživanja u kojem je veća razina razvoja turizma dovedena u pozitivnu

vezu s regionalnom ekonomskom rezilijentnošću proveli su i: Ibanescu i sur. (2020), Lee i sur. (2021), Watson i Deller (2022). Značajno istraživanje proveli su Pascariu i sur. (2021), na širokom uzorku, obuhvativši sve NUTS 2 regije EU-a te su istraživali doprinos turizma ekonomskoj rezilijentnosti nakon financijske krize 2008. godine. Njihovi rezultati ukazuju na to da turizam ima potencijal kojim se može poboljšati kapacitet ekonomske rezilijentnosti te, nadalje, smatraju kako se turizam može promatrati kao svojevrsni "sigurnosni mehanizam" za gospodarski oporavak nakon velikog šoka. No, osim što su potvrdili pozitivnu vezu između turizma i ekonomske regionalne rezilijentnosti, oslanjajući se na postulate hipoteze rasta na bazi turizma (engl. *tourism-led growth hypothesis*) te zaključke svoje analize, uvode novi pojam u literaturu, a to je hipoteza rezilijentnosti na bazi turizma, odnosno pretpostavka o rezilijentnosti koja je potaknutom turizmom (engl. *tourism-led resilience hypothesis*). Recentno, Kuliš (2024) je istraživao ulogu turizma u oporavku hrvatskih NUTS 3 regija nakon šoka uzrokovanog COVID-19 pandemijom. Ustanovio je pozitivne i značajne učinke ukupnih, te međunarodnih turističkih noćenja za regionalni ekonomski oporavak. Osim toga, utvrdio je i važnost domaćeg turizma u kontekstu pozitivnih učinaka prelijevanja na (engl. *spillover effects*) na susjedne regije.

Posebni oblik turizma koji pridonosi regionalnom razvoju u Europskoj uniji jest kulturni turizam (Europska komisija, 2022). UNWTO (2018) je nedavno redefinirao kulturni turizam kao vrstu turističke aktivnosti u kojoj je od presudne važnosti motivacija posjetitelja za učenjem, otkrivanjem, doživljajem te konzumiranjem materijalnih i nematerijalnih kulturnih atrakcija te kulturnih proizvoda u turističkoj destinaciji. Ove atrakcije/proizvodi podrazumijevaju skup osebnih materijalnih, intelektualnih, duhovnih i emocionalnih obilježja društva, a koji obuhvaća umjetnost i arhitekturu, povijesnu i kulturnu baštinu, kulinarsku baštinu, književnost, glazbu, kreativne industrije i žive kulture s njihovim životnim stilovima, sustavima vrijednosti, vjеровanjima i tradicijama. Matteucci i von Zumbusch (2020) kulturni turizam vide kao oblik turizma u kojem su posjetitelji uključeni u baštinu, lokalne kulturne i kreativne aktivnosti, kao i svakodnevne kulturne navike lokalnih zajednica u svrhu stjecanja zajedničkih iskustava obrazovne, estetske, kreativne, emocionalne i/ili zabavne prirode. Kako ističe Richards (2018), "kultura i turizam oduvijek su neraskidivo povezani". S jedne strane, kako objašnjavaju Petrić i sur. (2018), turizam, posredstvom svoje konverzijske funkcije, posjeduje sposobnost transformacije neprivrednih resursa u privredne, koji, u slučaju da turizma nema ili da nisu uključeni u turističke tokove, ne bi ni ostvarivali ekonomske učinke, prvenstveno prihod. S druge strane, kultura je sredstvo koje promovira razvoj turizma jer, kako uočava Timothy (2021), gotovo se sigurno može pretpostaviti kako je većina turističkih atrakcija i destinacija u današnjem svijetu utemeljena na elementima kulturne baštine. Camagni i sur. (2020.) smatraju kulturnu baštinu sastavnim dijelom teritorijalnog kapitala (engl. *territorial capital*) regija. Oni tvrde da bogatstvo kulturne baštine pozitivno utječe na ekonomski napredak, pri čemu je turizam glavni kanal ovog povoljnog utjecaja.

Ekonomski učinci kulturnog turizma očituju se u: i) promoviranju održivog ruralnog i urbanog razvoja, ii) generiranju različitih radnih mjesta u širokom dijapazonu tradicionalnih i novih djelatnosti, iii) poticanju i privlačenju investicija u kulturnu baštinu, iv) ublažavanju siromaštva i migracija mladih i marginaliziranih članova zajednice u slabije razvijenim regijama (Europska komisija, 2019, 2020). Stoga, ne iznenađuje činjenica da je recentno

prepoznat doprinos kulturnog turizma ekonomskoj rezilijentnosti regija (Petrić i sur., 2020, 2021; Neuts i sur., 2021). Prvo empirijsko istraživanje koje je na sveobuhvatan način utvrdilo vezu između kulturnog turizma (ponude kulturnih resursa, broja kulturnih i kreativnih poduzeća te kulturnih politika), s jedne strane, te ekonomske rezilijentnosti, s druge strane, provedeno je u sklopu Horizon2020 projekta SmartCulTour (Petrić i sur., 2021) na uzorku 35 europskih lokalnih administrativnih jedinica. Nedavni znanstveni rad koji su napisali Muštra i sur. (2023) istraživao je utjecaj turističke potražnje i materijalnih kulturnih dobara upisanih na UNESCO-ov Popis svjetske baštine na regionalnu ekonomsku rezilijentnost u NUTS 2 regijama EU-a nakon šoka uzrokovanog financijskom krizom 2008. godine. Njihovi rezultati ukazuju na to kako su kulturna baština, te kulturni turizam, shvaćen kao sinergijski učinak turizma i kulturne baštine, u velikoj mjeri, pozitivno povezani s regionalnom ekonomskom rezilijentnošću.

3. Metodologija, rezultati i diskusija

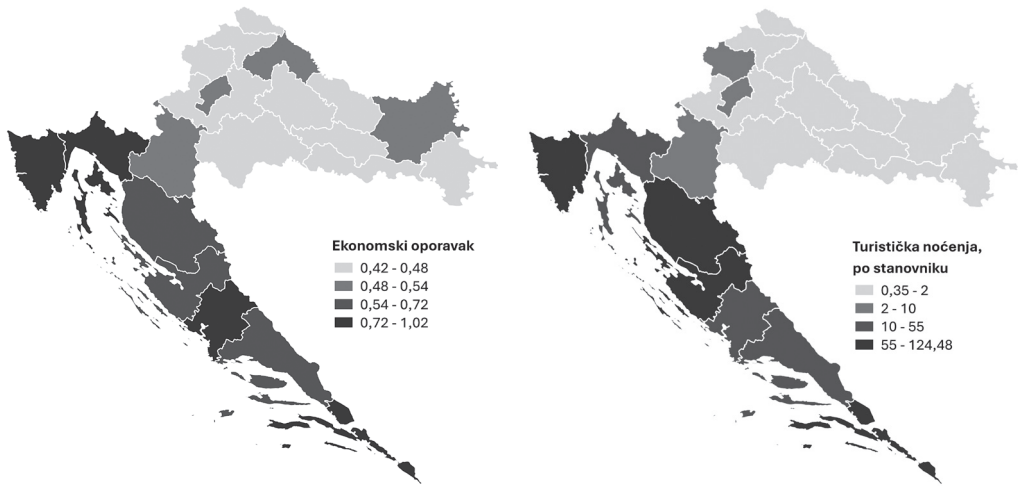
U ovom radu istražuje se veza između kulturnog turizma i ekonomskog oporavka hrvatskih NUTS 3 regija. Prvi korak jest definirati ekonomski oporavak, jednu od dimenzija ekonomske rezilijentnosti koja se u literaturi najčešće računa kao promjena u indikatorima bruto dodane vrijednosti (BDV) ili tržišta rada (Sensier i Uyara, 2020). U izračun se uzima razdoblje u kojem se dogodio šok te razdoblje oporavka. U ovom slučaju 2020. godina razdoblje je šoka jer tada je nastupio ekonomski šok uslijed COVID-19 pandemije (Sutton i sur., 2023), a razdoblje (kratkoročnog) oporavka 2022. godina. Slijedeći okvir koju su uspostavili Ginnakis i Bruggeman (2020), kratkoročni oporavak hrvatskih NUTS 3 regija mjeri se u usporedbi s prosjekom EU-a, prema sljedećoj formuli:

$$\text{Ekonomski oporavak} = \left[\frac{(BDV_{2022}^R - BDV_{2020}^R) / BDV_{2020}^R}{-(BDV_{2022}^{EU} - BDV_{2020}^{EU}) / BDV_{2020}^{EU}} \right] / \left| \frac{(BDV_{2022}^{EU} - BDV_{2020}^{EU}) / BDV_{2020}^{EU}} \right| \quad (1)$$

Navedena formula odražava promjenu BDV-a u 2022. u odnosu na 2020. godinu, pri čemu BDV^R označava bruto dodanu vrijednost u standardima kupovne moći (SKM) na regionalnoj razini, dok BDV^{EU} predstavlja BDV (u SKM-u) na razini EU-a. ARDECO baza podataka (2023) poslužila je kao izvor podataka.

Glavne nezavisne varijable u ovom radu su turistička potražnja i kulturna baština. Turistička potražnja najčešće se aproksimira brojem turističkih dolazaka ili noćenja, te se pri tome standardizira u odnosu na ukupnu populaciju (Šimundić, 2022). Stoga se u ovom radu kao indikator turističke potražnje koriste podaci o turističkim noćenjima po stanovniku (Batišta i sur., 2018). Podaci su preuzeti s Državnog zavoda za statistiku (DZS, 2024). Zavisna varijabla regionalni ekonomski oporavak i nezavisna varijabla turistička potražnja prikazane su na Slici 1.

Slika 1. Ekonomski oporavak i turistička potražnja u hrvatskim NUTS 3 regijama

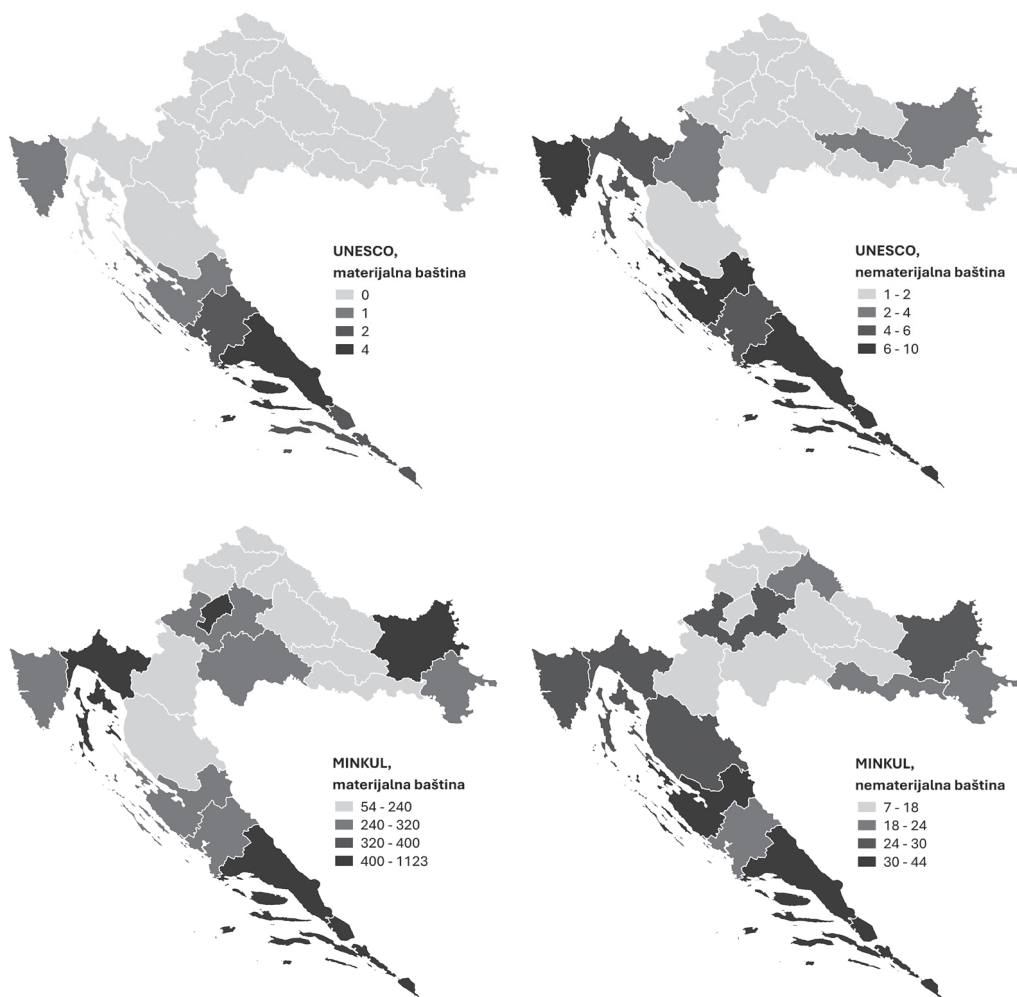

Izvor: izrada autora uz korištenje GISCO-a, Eurostat (2024)

U kvantitativnim znanstvenim istraživanjima usmjerenim na kulturni turizam, kao najčešći (ako ne i jedini) indikator kulturnog turizma koristi se broj materijalnih kulturnih dobara upisanih na UNESCO-ov Popis svjetske baštine (Panzera, 2022). Razlog navedenom je nedostatak usporedivih podataka za širok spektar resursa uključujući materijalnu imovinu poput spomenika i građevina, kao i nematerijalne aspekte poput lokalnih tradicija i znanja (Romão & Nijkamp, 2018). UNESCO-ov indikator materijalne kulturne baštine koristan je u istraživanjima zato što omogućuje usporedivost između različitih država ili regija, no postoji potreba za korištenjem i drugih indikatora kulturnog turizma, poput nacionalnih spomenika i nematerijalne baštine (García del Hoyo i Jiménez de Madariaga, 2024; Muštra i sur., 2023).

U okviru Horizon2020 projekta SmartCulTour, Petrić i sur. (2020.) predložili su korištenje prostornih indikatora (engl. spatial resources) kulturnih resursa kao relevantnih indikatora kulturnog turizma. Navedeni indikatori, koji se koriste i u ovom istraživanju, su: i) broj materijalnih (nepokretnih) kulturnih dobara upisanih na UNESCO-ov Popis svjetske baštine; ii) broj nematerijalnih kulturnih dobara upisanih na UNESCO-ve popise (UNESCO-ov Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, UNESCO-ov Popis nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita, UNESCO-ov Registar dobrih praksi očuvanja nematerijalne kulturne baštine svijeta); iii) broj materijalnih (nepokretnih) kulturnih dobara upisana u liste Registra kulturnih dobara RH (Lista zaštićenih kulturnih dobara, Lista kulturnih dobara nacionalnog značenja, Lista preventivno zaštićenih dobara); iv) broj nematerijalnih kulturnih dobara upisanih u liste Registra kulturnih dobara RH. Podaci o kulturnim dobrima preuzeti su sa stranica UNESCO-a (2024a, 2024b) te Ministarstva kulture RH (2024). Slika 2 prikazuje prostornu distribuciju kulturnih dobara na području hrvatskih NUTS 3 regija.

Slika 2. Prostorna distribucija kulturnih dobara na području hrvatskih NUTS 3 regija

Izvor: izrada autora uz korištenje GISCO-a, Eurostat (2024)

Pored kulturne baštine i turizma, u obzir su uzete, kao kontrolne varijable, i druge bitne determinante regionalne ekonomske rezilijentnosti. To su razina regionalnog razvoja (Muštra i sur., 2020), kvaliteta institucija (Ezcurra i Rios, 2019.) i sektorska raznolikost (Giannakis i sur., 2024.). Indikator regionalnog razvoja jest bruto domaći proizvod, a sektorske raznolikosti Herfindahl-Hirschmanov indeks. Navedeni podaci preuzeti su s DZS-a. Svi podaci su na NUTS 3 razini, osim indikatora kojim se mjeri kvaliteta institucija, a to je EQI indeks (engl. European Quality of Government Index) koji je dostupan na NUTS 2 razini (Charron i sur., 2014). Tablica u nastavku prikazuje detaljan uvid u sve nezavisne varijable.

Tablica 1. Informacije o nezavisnim varijablama

Varijabla	Indikator	Izvor
Turistička potražnja	Turistička noćenja, po stanovniku	DZS
Bruto domaći proizvod (BDP)	BDP po stanovniku prema standard kupovne moći, u % prosjeka Europske unije (EU=100)	DZS
Herfindahl-Hirschmanov indeks	Herfindahl-Hirschmanov indeks koncentracije zaposlenosti po djelatnostima (na razini područja prema NKD-u)	DZS
Kvaliteta institucija	Europski indeks kvalitete upravljanja (NUTS 2)	QoG
UNESCO, materijalna baština	Materijalna (nepokretna) kulturna dobra upisana na UNESCO-ov Popis svjetske baštine	UNESCO
UNESCO, nematerijalna baština	Nematerijalna kulturna baština upisana na UNESCO-ove popise	
MINKUL, materijalna baština	Materijalna (nepokretna) kulturna dobra upisana u liste Registra kulturnih dobara RH	Ministarstvo kulture RH
MINKUL, nematerijalna baština	Nematerijalna kulturna dobra upisana u liste Registra kulturnih dobara RH	

Izvor: autori

Prema Martinu i Sunleyu (2015), ekonomska rezilijentnost regije povezana je s njezinim stupnjem razvoja u trenutku koji je prethodio šoku. Stoga su objašnjavajuće varijable temeljene na podacima prije pandemije COVID-19. Prema preporuci autora kao što su Gianakis i Brugemann (2020) koriste se prosječne vrijednosti prethodnih godina, u ovom slučaju posljednje tri godine, za razdoblje 2017.-2019. U slučaju kvalitete institucija koriste se posljednja tri izračuna EQI indeksa prije COVID-19 pandemije. Kada je riječ o kulturnoj baštini, podaci su preuzeti u vremenskom presjeku, u kolovozu 2024. godine. Navedeno ne predstavlja problem u daljnoj analizi zbog prirode kulturnih dobara, čiji se broj minimalno mijenja tijekom dužeg vremenskog razdoblja (Panzera, 2022). U Tablici 2 prezentirana je deskriptivna statistika za sve varijable.

Tablica 2. Deskriptivna statistika

Varijabla	N	Prosjek	Std. dev.	Min.	Maks.
Ekonomski oporavak	21	0,562953	0,166577	0,41686	1,024167
Turistička potražnja	21	22,58205	34,26817	0,353	124,478
Bruto domaći proizvod	21	54,94116	18,00586	37,20397	115,219
Herfindahl-Hirschmanov indeks	21	0,126905	0,040918	0,089	0,242
Kvaliteta institucija	21	-1,24167	0,0285	-1,281	-1,222
UNESCO, materijalna baština	21	0,380952	0,86465	0	4
UNESCO, nematerijalna baština	21	3,52381	2,482318	1	10
MINKUL, materijalna baština	21	304,2857	238,0007	54	1123
MINKUL, nematerijalna baština	21	21,7619	8,490611	7	44

Izvor: izračun autora

Belić (2023) ističe da je nezavisnost jedinica analize ključni uvjet za provođenje regresijske analize. No, kod istraživanja koja koriste geografske podatke, ovaj uvjet često nije ispunjen, što dovodi do toga da rezultati takvih analiza ne mogu biti smatrani potpuno pouzdanima. Prilikom istraživanja regionalne ekonomske rezilijentnosti, važno je uzeti u obzir postojanje prostornih ovisnosti između susjednih regija, te se preporučuje korištenje prostorne regresije, preciznije *Spatial-Durbin Error* modela (SDEM) (Le Sage, 2014; Sutton i Sutton, 2024). SDEM model je ekonometrijski model koji uzima u obzir prostornu ovisnost u nezavisnim varijablama, te prostornu autokorelaciju u greški modela. Zapis SDEM modela:

$$\text{Ekonomski oporavak} = \beta_0 + X\beta + WX\theta + u, u = \lambda Wu + e \quad (2)$$

Gdje *Ekonomski oporavak* predstavlja (21×1) vektor zavisne varijable, regionalnog ekonomskog oporavka, za 21 hrvatsku NUTS 3 regiju. X je (21×4) matrica nezavisnih varijabli, uključujući kulturnu baštinu, turizam i kontrolne varijable. β je (4×1) vektor koeficijenata koji trebaju biti procijenjeni, a θ je (4×1) vektor nepoznatih parametara koji se također trebaju procijeniti. W je nenegativna (21×21) težinska matrica, $WX\theta$ predstavlja egzogenu interakciju među nezavisnim varijablama, a Wu interakciju među pogreškama različitih jedinica. e je (21×1) vektor pogrešaka. Za procjenu prvih rezultata (Tablica 3) korištena je težinska matrica susjedstva (engl. *contiguity weight matrix*) C , standardizirana na način da zbroj vrijednosti u svakom retku iznosi 1 (engl. *row-standardized*). Ova težinska matrica predstavlja standard u prostornim regresijskim analizama (Elhorst, 2018). Prije procjene rezultata, provedene su procjene metodom najmanjih kvadrata (OLS) kako bi se provjerila multikolinearnost među nezavisnim varijablama, koristeći test faktora inflacije varijance (VIF). Prosječni VIF, ovisno o modelu, iznosio je između 3,66 i 4,05, a za pojedinačne varijable nije prelazio vrijednost od 8,2. Budući da niti jedan VIF nije premašio prag od 10, multikolinearnost ne predstavlja problem (Gujarati i Porter, 2009).

Tablica 3. Procijenjeni rezultati (SDEM, težinska matrica C) za model ekonomskog oporavka

	(1)	(2)	(3)	(4)
Turistička potražnja	0,00634*** (0,000473)	0,00580*** (0,000487)	0,00653*** (0,000572)	0,00418*** (0,000875)
Bruto domaći proizvod	0,000647 (0,000497)	0,0000143 (0,000548)	-0,000624 (0,000651)	0,000925 (0,00105)
Herfindahl-Hirschmanov indeks	-0,337 (0,296)	-0,773** (0,330)	-0,375 (0,370)	-0,202 (0,561)
Kvaliteta institucija	5,287*** (0,841)	5,683*** (0,849)	4,890*** (0,875)	2,901** (1,349)
UNESCO, materijalna	0,0241** (0,0119)			
UNESCO, nematerijalna		0,0158*** (0,00486)		
MINKUL, materijalna			0,000115*** (0,0000385)	

	(1)	(2)	(3)	(4)
MINKUL, nematerijalna				0,00167 (0,00137)
Konstanta	12,39*** (1,499)	11,39*** (1,491)	9,949*** (1,723)	4,472 (3,297)
C × Turistička potražnja	0,00605*** (0,00105)	0,00504*** (0,00102)	0,00575*** (0,00136)	0,00241 (0,00206)
C × Bruto domaći proizvod	-0,000274 (0,000662)	0,000227 (0,000662)	-0,00259*** (0,000811)	0,00000427 (0,00127)
C × Herfindahl-Hirschmanov indeks	0,155 (0,524)	1,775*** (0,626)	1,320* (0,712)	0,0343 (1,168)
C × Kvaliteta institucija	4,478*** (1,090)	3,500*** (0,939)	2,942** (1,199)	0,539 (2,002)
C × UNESCO, materijalna	0,0839*** (0,0173)			
C × UNESCO, nematerijalna		0,0422*** (0,00736)		
C × MINKUL, materijalna			0,000304*** (0,0000627)	
C × MINKUL, nematerijalna				0,00682** (0,00274)
λ	-0,724*** (0,259)	-0,778*** (0,218)	-0,552 (0,340)	0,246 (0,303)
N	21	21	21	21
Waldov test ($\lambda = \theta = 0$)	61,35***	55,26***	40,76***	18,76***
AIC	-84,33	-81,80	-77,26	-56,61
Pseudo R^2	0,984	0,981	0,981	0,955
Standardne pogreške u zagradama, * $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$				

Izvor: izračun autora

Za analizu robusnosti rezultata, procijenjeni su rezultati SDEM modela koristeći težinsku matricu inverzne udaljenosti D gdje je granica udaljenosti postavljena na 200 km (Gianakis i Brugemann, 2020). Navedeno znači da su regije, kojima se centri regija nalaze u krugu od 200 km, smatraju susjednima. Što su regije bliže jedna drugoj, to je težinski ponder veći. Suma svakog reda težinske matrice D iznosi 1.

Tablica 4. Procjenjeni rezultati (SDEM, težinska matrica D) za model ekonomskog oporavka

	(1)	(2)	(3)	(4)
Turistička potražnja	0,00685*** (0,000140)	0,00602*** (0,000161)	0,00735*** (0,000453)	0,00688*** (0,000435)
Bruto domaći proizvod	0,000164 (0,000193)	-0,000173 (0,000260)	0,000577 (0,000930)	0,000633 (0,00102)
Herfindahl-Hirschmanov indeks	-0,826*** (0,163)	-1,008*** (0,195)	-0,204 (0,281)	-0,787** (0,320)
Kvaliteta institucija	3,211*** (0,151)	5,206*** (0,196)	6,042*** (0,820)	6,567*** (0,727)
UNESCO, materijalna	0,0801*** (0,00410)			
UNESCO, nematerijalna		0,0318*** (0,00282)		
MINKUL, materijalna			0,0000927 (0,0000904)	
MINKUL, nematerijalna				0,00393** (0,00176)
Konstanta	18,30*** (0,454)	16,23*** (0,464)	26,15*** (1,419)	15,41*** (1,960)
D × Turistička potražnja	0,00845*** (0,000391)	0,00690*** (0,000505)	0,0184*** (0,00131)	0,00998*** (0,00176)
D × Bruto domaći proizvod	0,000295 (0,000402)	0,00144** (0,000632)	-0,0106*** (0,00220)	-0,00536** (0,00211)
D × Herfindahl-Hirschmanov indeks	2,662*** (0,608)	4,897*** (0,816)	2,738** (1,137)	4,654*** (1,442)
D × Kvaliteta institucija	11,63*** (0,326)	8,424*** (0,253)	15,09*** (0,652)	6,386*** (1,246)
D × UNESCO, materijalna	0,165*** (0,00846)			
D × UNESCO, nematerijalna		0,0913*** (0,00651)		
D × MINKUL, materijalna			0,00108*** (0,000246)	
D × MINKUL, nematerijalna				0,0268*** (0,00570)
λ	-7,630*** (0,428)	-3,723*** (0,213)	-2,562*** (0,203)	-2,056*** (0,155)
<i>N</i>	21	21	21	21
<i>Waldov test</i> ($\lambda = \theta = 0$)	1737,89***	1458,05***	1097,20***	267,39***
<i>AIC</i>	-104,90	-95,70	-77,39	-69,46
<i>Pseudo R</i> ²	0,960	0,979	0,9105	0,8850
Standardne pogreške u zagradama, * $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$				

Izvor: izračun autora

Prije svega, važno je uočiti da je Waldov test ($\lambda = \theta = 0$) potvrdio opravdanost korištenja prostorne regresije. Osim toga, parametar λ , u većini modela statistički je značajan te je time potvrđena prostorna ovisnost među pogreškama. Metrike, prema sugestiji Kopczewske (2020), za procjenu prostornih regresijskih modela, uključuju kriterij log vjerojatnost (engl. *log likelihood*) (LogLik), pseudo R^2 i Akaikeov informacijski kriterij (AIC). Prezentirane su u tablicama.

U obje tablice kako izravni, tako i neizravni učinci UNESCO-vih indikatora materijalne i nematerijalne baštine imaju pozitivan te statistički značajan utjecaj. Kada je riječ o izravnim učincima indikatora nacionalne kulturne baštine, oni su pozitivni te značajni u jednom od modela (materijalna baština u Tablici 3, nematerijalna baština u Tablici 4). Neizravni učinci nacionalne kulturne baštine pozitivni su i značajni u svim modelima. Iz tablica je moguće primijeniti kako najveće koeficijente imaju UNESCO-vi pokazatelji, a pogotovo koeficijent vezan za UNESCO-vu materijalnu kulturnu baštinu. Ovi rezultati potvrđuju nalaze prethodna dva istraživanja (Muštra i sur., 2023; Petrić i sur., 2021), o pozitivnoj ulozi kulturne baštine u postizanju regionalne ekonomske rezilijentnosti. Nadalje, potvrđen je značaj svih oblika kulturne baštine, kako materijalne, tako i nematerijalne (García del Hoyo i Jiménez de Madariaga, 2024), u svojstvu teritorijalnog kapitala regija (Camagni i sur., 2020). Iako je ustanovljena i važnost nacionalnih kulturnih dobara (Panžera, 2022), najveći značaj u ekonomskom oporavku ima UNESCO-ova kulturna baština (Muštra i sur., 2023).

Turistička potražnja ima izravan pozitivan i statistički značajan utjecaj u svim modelima. Što se tiče neizravnih učinaka, oni su pozitivni i statistički značajni u sedam od osam modela. Ovi rezultati potvrđuju važnost turističke potražnje u ekonomskom oporavku hrvatskih regija, a što je u skladu s prethodnim nalazima istraživanja Kuliša (2024). Navedeni rezultati, koji potvrđuju pozitivne izravne i neizravne učinke turističke potražnje u regionalnom ekonomskom oporavku, u skladu su i s nalazima recentnog istraživanja kojeg su provele De Siano i Canale (2024). Rezultati kontrolnih varijabli pretežno se poklapaju s rezultatima prethodnih istraživanja (Artelaris i sur., 2024; Ezcurra i Rios, 2019; Giannakis i Bruggeman, 2020).

4. Zaključak

U ovom radu istražuje se uloga kulturnog turizma u kratkoročnom ekonomskom oporavku hrvatskih NUTS 3 regija nakon pandemije COVID-19. Faza oporavka predstavlja jednu od ključnih dimenzija regionalne ekonomske rezilijentnosti. Oslanjajući se na metodološki okvir razvijen u sklopu projekta SmartCulTour (Horizon 2020), istraživanje koristi pokazatelje kulturnog turizma, kao što su broj materijalnih i nematerijalnih kulturnih dobara evidentiranih na UNESCO-vim i nacionalnim listama. Rezultati pokazuju da kulturna baština u svim svojim oblicima (materijalna i nematerijalna, UNESCO-va i nacionalna) te turistička potražnja igraju značajnu ulogu u regionalnom ekonomskom oporavku promatranih regija. Kulturna baština predstavlja vrijedan resurs, odnosno teritorijalni kapital, koji se valorizira putem turizma. Nadalje, rezultati ukazuju na to da kulturna baština i turistička potražnja, osim izravnih učinaka, generiraju i pozitivne neizravne učinke, tzv. učinke prelijevanja na susjedne regije, što dodatno naglašava njihovu važnost. Preporuke za kreatora politika proizašle iz ovih nalaza sugeriraju da je na regionalnoj razini ključno poticati sinergijski učinak kulturne baštine i turističke potražnje putem razvoja aktivne ponude kulturnog turizma, jer se time

mogu ostvariti pozitivni ekonomski učinci i ubrzati oporavak u postkriznom razdoblju. Navedeno implicira i osiguranje dodatnih investicija u očuvanje i promociju kulturne baštine, budući da ona igra značajnu ulogu u ubrzanju regionalnog oporavka nakon kriznih situacija poput pandemije.

LITERATURA

1. ARDECO. (2023). *Knowledge Centre for Territorial Policies, Directorate-General Joint Research Centre* [Dataset]. https://knowledge4policy.ec.europa.eu/territorial/ardeco-database_en#database
2. Artelaris, P., Kallioras, D., & Katsinis, A. (2024). Local economic resilience and economic specialization in Greece during the crisis. *Regional Science Policy & Practice*, 16(1), 12705. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12705>
3. Bailey, D., Crescenzi, R., Roller, E., Anguelovski, I., Datta, A., & Harrison, J. (2021). Regions in Covid-19 recovery. *Regional Studies*, 55(12), 1955–1965. <https://doi.org/10.1080/00343404.2021.2003768>
4. Bălan, M. (2021). The Impact of the COVID-19 Pandemic on Cultural Tourism. *Romanian Rural Tourism in International Context: Present and Prospects*, 47, 50-62. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5725092>
5. Bănică, A., Kourtit, K., & Nijkamp, P. (2020). Natural disasters as a development opportunity: A spatial economic resilience interpretation. *Review of Regional Research*, 40(2), 223-249. <https://doi.org/10.1007/s10037-020-00141-8>
6. Camagni, R., Capello, R., Cerisola, S., & Panzera, E. (2020). The Cultural Heritage – Territorial Capital nexus: Theory and empirics / Il nesso tra Patrimonio Culturale e Capitale Territoriale: teoria ed evidenza empirica. *IL CAPITALE CULTURALE. Studies on the Value of Cultural Heritage*, 11, Article 11. <https://doi.org/10.13138/2039-2362/2547>
7. Cellini, R., & Cuccia, T. (2015). The economic resilience of tourism industry in Italy: What the 'great recession' data show. *Tourism Management Perspectives*, 16, 346-356. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2015.09.007>
8. Charron, N., Dijkstra, L., & Lapuente, V. (2014). Regional Governance Matters: Quality of Government within European Union Member States. *Regional Studies*, 48(1), 68-90. <https://doi.org/10.1080/00343404.2013.770141>
9. Čupić, S., & Muštra, V. (2021). Rezilijentnost regionalne zaposlenosti, nezaposlenosti i participacije u Republici Hrvatskoj. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, 15(1–2), 33-45. <https://doi.org/10.51650/ezrvs.15.1-2.2>
10. De Siano, R., & Canale, R. R. (2024). The role of tourism in European regions' economic recovery: A spatial perspective. *Tourism Economics*, 13548166241248679. <https://doi.org/10.1177/13548166241248679>
11. Di Caro, P., & Fratesi, U. (2018). Regional determinants of economic resilience. *The Annals of Regional Science*, 60(2), 235–240. <https://doi.org/10.1007/s00168-017-0858-x>
12. Di Pietro, F., Lecca, P., & Salotti, S. (2021). Regional economic resilience in the European Union: A numerical general equilibrium analysis. *Spatial Economic Analysis*, 16(3), 287-312. <https://doi.org/10.1080/17421772.2020.1846768>

13. Elhorst, J. P. (2018). *Spatial Econometrics: Thebasics*. https://www.diw.de/sixcms/media.php/17/gc_ws1819_Elhorst_presentation.pdf
14. Europska komisija. (2019). *Roadmap for the Baltic Sea Region Heritage protection, cultural tourism and transnational co-operation through the Cultural Routes*. Dostupno na: <https://rm.coe.int/168093415b> [pristupljeno 18.08.2024.].
15. Europska komisija. (2020). *Cultural tourism in the EU macro-regions: Cultural Routes to increase the attractiveness of remote destinations*. Dostupno na: <https://rm.coe.int/routes4u-manual-attractiveness-remote-destination-cultural-tourism/16809ef75a%0A%0A> [pristupljeno 18.08.2024.].
16. Europska komisija. (2022). *Cultural tourism*. Dostupno na: https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/cultural_en [pristupljeno 08.02.2022.].
17. Eurostat. (2024). *GISCO* [Dataset]. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/gisco/overview>
18. Ezcurra, R., & Rios, V. (2019). Quality of government and regional resilience in the European Union. Evidence from the Great Recession. *Papers in Regional Science*, 98(3), 1267-1290. <https://doi.org/10.1111/pirs.12417>
19. Faggian, A., Gemmiti, R., Jaquet, T., & Santini, I. (2018). Regional economic resilience: The experience of the Italian local labor systems. *The Annals of Regional Science*, 60(2), 393-410. <https://doi.org/10.1007/s00168-017-0822-9>
20. García del Hoyo, J. J., & Jiménez de Madariaga, C. (2024). Tourist flows and protection of cultural heritage in Andalusia (Spain): An econometric analysis with panel data. *Tourism Economics*, 13548166241255975. <https://doi.org/10.1177/13548166241255975>
21. Giacometti, A., & Teräs, J. (2019). *Regional Economic and Social Resilience: An Exploratory In-Depth Study in the Nordic Countries*. Nordregio. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:norden:org:diva-5489>
22. Giannakis, E., & Bruggeman, A. (2020). Regional disparities in economic resilience in the European Union across the urban–rural divide. *Regional Studies*, 54(9), 1200-1213. <https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1698720>
23. Giannakis, E., Bruggeman, A., & Mamuneas, T. P. (2024). Regional economic resilience, productivity growth and sectoral interconnectedness. *Papers in Regional Science*, 103(2), 100010. <https://doi.org/10.1016/j.pirs.2024.100010>
24. Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics* (5th ed.). McGraw-Hill.
25. Ibanescu, B.-C., Eva, M., & Gheorghiu, A. (2020). Questioning the Role of Tourism as an Engine for Resilience: The Role of Accessibility and Economic Performance. *Sustainability*, 12(14), Article 14. <https://doi.org/10.3390/su12145527>
26. Jelinčić, D. A., & Senkić, M. (2017). Creating a Heritage Tourism Experience. The Power of the Senses. *Etnološka Tribina*, 40, Article 40. <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/etnoloska-tribina/article/view/6208>
27. JRC. (2024, August 9). *EU tourism: An almost full recovery to pre-pandemic levels*. https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/eu-tourism-almost-full-recovery-pre-pandemic-levels-2023-10-23_en
28. Kakderi, C., & Tasopoulou, A. (2017). Regional economic resilience: The role of national and regional policies. *European Planning Studies*, 25(8), 1435-1453. <https://doi.org/10.1080/09654313.2017.1322041>

29. Kitsos, A., & Bishop, P. (2018). Economic resilience in Great Britain: The crisis impact and its determining factors for local authority districts. *The Annals of Regional Science*, 60(2), 329-347. <https://doi.org/10.1007/s00168-016-0797-y>
30. Kitsos, T., Grabner, S. M., & Carrascal-Incera, A. (2023). Industrial Embeddedness and Regional Economic Resistance in Europe. *Economic Geography*, 99(3), 227–252. <https://doi.org/10.1080/00130095.2023.2174514>
31. Kopczevska, K. (2020). *Applied Spatial Statistics and Econometrics: Data Analysis in R*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003033219>
32. Krešić, D., & Mikulić, J. (2020). *Scenarij faznog pristupa oporavku turističkog tržišta nakon COVID-19 pandemije*. Institut za turizam. https://www.iztg.hr/files/file/RADOVI/2020/COVID-19/Kre%C5%A1i%C4%87-D_Mikuli%C4%87-J_2020.pdf
33. Kuliš, Z. (2024). *The Role of Tourism in Regional Economic Recovery in Croatia*. 219-232. https://www.researchgate.net/publication/382564464_The_Role_of_Tourism_in_Regional_Economic_Recovery_in_Croatiawww.croris.hr/crosbi/publikacija/prilog-skup/841696
34. Kuliš, Z., Šimundić, B., & Kuliš, B. (2022). Re-Orientation as a Tool for Resistance and Recovery: Analysis of Regional Economic Resilience in Croatian NUTS 3 Regions. *Proceedings of FEB Zagreb International Odyssey Conference on Economics and Business*, 4(1), 272-287. <https://www.proquest.com/docview/2688131348/abstract/236E382194A2457FPQ/1>
35. Lee, Y.-J. A., Kim, J., Jang, S., Ash, K., & Yang, E. (2021). Tourism and economic resilience. *Annals of Tourism Research*, 87, 103024. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103024>
36. LeSage, J. P. (2014). What Regional Scientists Need to Know about Spatial Econometrics. *The Review of Regional Studies*, 44(1), 13-32.
37. Martin, R. (2012). Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. *Journal of Economic Geography*, 12(1), 1–32. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbr019>
38. Martin, R., & Sunley, P. (2015). On the notion of regional economic resilience: Conceptualization and explanation. *Journal of Economic Geography*, 15(1), 1-42. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbu015>
39. Martin, R., & Sunley, P. (2020). Regional economic resilience: Evolution and evaluation. In *Handbook on Regional Economic Resilience* (pp. 10–35). Edward Elgar Publishing. <https://www.elgaronline.com/display/edcoll/9781785360855/9781785360855.00007.xml>
40. Matteucci, X., & Von Zumbusch, J. (2020). *Theoretical framework for cultural tourism in urban and regional destinations*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4785433>
41. Ministarstvo kulture i medija. (2024). *Registar kulturnih dobara* [Dataset]. <https://min-kultura.gov.hr/eu-kultura/kulturna-bastina/registar-kulturnih-dobara-16371/16371>
42. Ministarstvo turizma i sporta. (2022). *Strategija razvoja održivog turizma do 2030. Godine*. <https://mint.gov.hr/strategija-razvoja-odrzivog-turizma-do-2030-godine/11411>
43. Modica, M., & Reggiani, A. (2015). Spatial Economic Resilience: Overview and Perspectives. *Networks and Spatial Economics*, 15(2), 211-233. <https://doi.org/10.1007/s11067-014-9261-7>
44. Muštra, V., Šimundić, B., & Kuliš, Z. (2017). Effects of smart specialization on regional economic resilience in EU. *Revista de Estudios Regionales*, 110, 175-195.

45. Muštra, V., Šimundić, B., & Kuliš, Z. (2020). Does innovation matter for regional labour resilience? The case of EU regions. *Regional Science Policy & Practice*, 12(5), 955-970. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12348>
46. Muštra, V., Škrabić Perić, B., & Pivčević, S. (2023). Cultural heritage sites, tourism and regional economic resilience. *Papers in Regional Science*, 102(3), 465-482. <https://doi.org/10.1111/pirs.12731>
47. Naramski, M., Szromek, A. R., Herman, K., & Polok, G. (2022). Assessment of the Activities of European Cultural Heritage Tourism Sites during the COVID-19 Pandemic. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 8(1), 55. <https://doi.org/10.3390/joitmc8010055>
48. Neuts, B., Matteucci, X., Von Zumbusch, J., Calvi, L., & Moretti, S. (2021). *First policy report*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5873905>
49. Oprea, F., Onofrei, M., Lupu, D., Vintila, G., & Paraschiv, G. (2020). The Determinants of Economic Resilience. The Case of Eastern European Regions. *Sustainability*, 12(10), Article 10. <https://doi.org/10.3390/su12104228>
50. Panzera, E. (2022). *Cultural Heritage and Territorial Identity: Synergies and Development Impact on European Regions*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-94468-1>
51. Pascariu, G. C., Ibănescu, B.-C., Nijkamp, P., & Kourtit, K. (2021). Tourism and Economic Resilience: Implications for Regional Policies. In S. Suzuki, K. Kourtit, & P. Nijkamp (Eds.), *Tourism and Regional Science: New Roads* (pp. 129-147). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-16-3623-3_8
52. Petrić, L., Mandić, A., Pivčević, S., Škrabić Perić, B., Hell, M., Šimundić, B., Muštra, V., Mikulić, D., & Grgić, J. (2020). *Report on the most appropriate indicators related to the basic concepts*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5336694>
53. Petrić, L., Škrabić Perić, B., Hell, M., Kuliš, Z., Mandić, A., Pivčević, S., Šimundić, B., Muštra, V., Grgić, J., & Mikulić, D. (2021). *Report outlining the SRT framework*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5336737>
54. QoG Institute (2024). European Quality of Government Indeks. Dostupno na: <https://www.gu.se/en/quality-government/qog-data/data-downloads/european-quality-of-government-index> [pristupljeno 15.08.2024.]
55. Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12-21. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.03.005>
56. Richards, G., & Fernandes, C. (2023). Cultural Tourism During the (COVID)-19 Pandemic in Portugal. *Tourism Culture & Communication*, 23(2-3), 219-231. <https://doi.org/10.3727/109830422X16600594683427>
57. Romão, J. (2020). Tourism, smart specialisation, growth, and resilience. *Annals of Tourism Research*, 84, 102995. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102995>
58. Romão, J., & Nijkamp, P. (2018). Spatial impacts assessment of tourism and territorial capital: A modelling study on regional development in Europe. *International Journal of Tourism Research*, 20(6), 819-829. <https://doi.org/10.1002/jtr.2234>

59. Sensier, M., & Uyarra, E. (2021). Investigating the Governance Mechanisms that Sustain Regional Economic Resilience and Inclusive Growth. In R. Wink (Ed.), *Economic Resilience in Regions and Organisations* (pp. 117-145). Springer Fachmedien. https://doi.org/10.1007/978-3-658-33079-8_5
60. Statista (2024). Share of travel and tourism's total contribution to GDP in European Union member countries (EU-27) and the United Kingdom (UK) in 2019 and 2023. Dostupno na: <https://www.statista.com/statistics/1228395/travel-and-tourism-share-of-gdp-in-the-eu-by-country/> [pristupljeno 15.08.2024.]
61. Sutton, J., Arcidiacono, A., Torrasi, G., & Arku, R. N. (2023). Regional economic resilience: A scoping review. *Progress in Human Geography*, 03091325231174183. <https://doi.org/10.1177/03091325231174183>
62. Sutton, J., & Arku, G. (2022). Regional economic resilience: Towards a system approach. *Regional Studies, Regional Science*, 9(1), 497-512. <https://doi.org/10.1080/21681376.2022.2092418>
63. Sutton, J., & Sutton, J. (2024). A road map to capture the spatial dependence underlying regions' economic resilience. *Spatial Economic Analysis*, 19(1), 57-72. <https://doi.org/10.1080/17421772.2023.2240405>
64. Šimundić, B. (2022). Evidence on Pre-Pandemic Outbound Tourism Demand Determinants in OECD Countries. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 75-85.
65. Šimundić, B., Škokić, V., & Čaušević, S. (2022). Cultural Heritage Tourism in EU Policy Discourse. *Tourism Planning and Development in Eastern Europe*, 100-116. <https://doi.org/10.1079/9781800620353.0007>
66. Timothy, D. J. (2021). *Cultural Heritage and Tourism*. Channel View Publications. <https://www.channelviewpublications.com/page/detail/?k=9781845417703>
67. Tóth, G., Elekes, Z., Whittle, A., Lee, C., & Kogler, D. F. (2022). Technology Network Structure Conditions the Economic Resilience of Regions. *Economic Geography*, 98(4), 355-378. <https://doi.org/10.1080/00130095.2022.2035715>
68. UNESCO. (2024a). *The Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices* [Dataset]. <https://ich.unesco.org/en/lists>
69. UNESCO. (2024b). *World Heritage Online Map Platform* [Dataset]. <https://whc.unesco.org/en/wh-gis/>
70. UNWTO. (2011). *UNWTO Annual Report 2010*. World Tourism Organization. <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284415359>
71. UNWTO. (2018). *Tourism and Culture Synergies*. <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284418978>
72. UNWTO. (2021). *Harnessing the Power of Culture and Creativity in Tourism Recovery*. <http://www.unwto.org/news/harnessing-the-power-of-culture-and-creativity-in-tourism-recovery>
73. UNWTO. (2022). *UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, January 2022* (pp. 1-40). World Tourism Organization. <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng.2022.20.1.1>
74. Watson, P., & Deller, S. (2022). Tourism and economic resilience. *Tourism Economics*, 28(5), 1193-1215. <https://doi.org/10.1177/1354816621990943>

75. Wink, R. (2021). Introduction: Covid-19 Pandemic as New Challenge for Regional Resilience Research? In R. Wink (Ed.), *Economic Resilience in Regions and Organisations* (pp. 1-20). Springer Fachmedien. https://doi.org/10.1007/978-3-658-33079-8_1
76. WTTC. (2023). *Croatia: 2023 Annual Research: Key Highlights*. World Travel & Tourism Council. <https://researchhub.wttc.org/factsheets/world>

Summary

Cultural Tourism And Economic Recovery: A Spatial Econometric Analysis Of Croatian Regions

Regional economic resilience refers to a region's capacity to sustain its growth and development trajectory despite external shocks, or to adjust and recover swiftly in the event of adverse impacts. This concept generally encompasses four dimensions: resistance, recovery, reorientation, and renewal. This paper concentrates on short-term economic recovery following the peak of the COVID-19 pandemic, with a specific focus on the influence of cultural tourism on the recovery process. The analysis uses data from Croatian NUTS 3 regions and builds on the framework developed within the Horizon 2020 SmartCulTour project, incorporating indicators such as the number of tangible and intangible cultural assets on UNESCO and national lists. Additionally, the spatial econometric model integrates indicators of tourist demand and other significant factors related to economic recovery. The findings highlight the importance of cultural heritage, both tangible and intangible, in promoting economic recovery, with UNESCO-listed cultural heritage emerging as particularly influential. The study also underscores the critical role of tourist demand in accelerating regional recovery. Spatial econometric analysis reveals that both the direct and indirect effects of cultural heritage and tourist demand contribute significantly to economic recovery.

Keywords: *cultural tourism; tangible and intangible cultural heritage; economic recovery; spatial analysis; Croatian NUTS 3 regions.*

